

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Дус-Дагская средняя общеобразовательная школа Овюрского кожууна»
Республики Тыва

«Согласовано»

Заместитель директора по УВР

Седен-оол /Седен-оол С.В./

Протокол № 1

от «31» августа 2023 г.

«Утверждено»

Директор школы:

Диарый-оол С.А.

Приказ № 238

от «31» август 2023 г.

Рабочая программа учебного предмета по

тувинской литературе
базовый

(название предмета, уровень программы – базовый, профильный)

для 8 класса на 2023 - 2024 учебный год

Автор учебника: Вухурет М.А., Соржак Л.А.

Учитель: Осурбай Айлан Дас-олоовна

Квалификационная категория: без категории

Дус-Даг, 2023

Тайылбыр бижик

Программаны РФ-тиң чаарттынган ӨФКС-түң негелделеринге дүүштүр ортумак ниити өөредилге черлериниң 5-9 класстарына тыва дылдың федералдыг ажилчын программазынга дүүштүр кылган.

8-ки класста тыва чогаал эртемин өөрөнгөш, өөреникчиниң шиңгээдип, чедип алыр түңнелдери:

Өөредилгениң бот-тускайлаң түңнелдери өөреникчиниң үзел-бодалын боттодарадып, бот-сайзырадып, бот углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырын медреселдери-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразына хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажил-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын ажыглап шиңгээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемниң теория практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң) регулятивтиг (ботугланыышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттиреринче угланган болур. Тыва чогаалга кичээнгейни дараазында чүүлдерге углаары чугула: чогаал маадыры – омур-хевир, литератураның темазы, чогаалда көдүргөн проблема.

8-ки классты доозуп тургаш, өөреникчилерниң билир ужурлуг чүүлдери:

- чогаалдың бижиттинген үези-биле харылзаазын тодарадып билир;
- чечен чогаалдың темазын, идеязын, сюжедин, композициязын тодарадып шыдаар;
- чогаалда көдүргөн проблеманы тодарадып билир;
- документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын ылгап билир;

- чогаалдарның бүгү аймактарын болгаш хевирлерин ылгап билир;
  - чогаал сөзүглелиниң планын тургузуп билир, ону езугаар аас-биле азы бижимел-биле үнелел берип шыдаар;
- чогаалдың аймактарының жанр-хевирлериниң ылгавырлыг талаларын ужур-дузазын тайылбырлап билир;
  - номчаан номунга, көргөн кинозунга, шиизинге аас-биле азы бижимел-биле үнелел берип шыдаар;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап долу сайгарылгазын кылып билир;
- литературлуг терминер словарьларын, энциклопедияларны ажыглап билир;
- чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажылдарны билир, оларны аас-биле харыыларга азы бижимел ажылдарга ажыглап билир;
- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүң барымдааларын база литература теориязын ажыглап билир.

8-ки класстың төрөөн чогаал эртеминиң утказы болгаш тургузуу

Кирилде кичээл

Чечен чогаал дугайында сөс.

Чечен чогаал – кижиниң иштики байлак сагыш-сеткилин билип алырынга база долгандыр турар делегейни шиңгээдип алырынга салдарлыг уран чүүлдүң онзагай хевири.

С.А. Сарыг-оол «Улуг-Хемим»;

Тываның улустуң чогаалчызы С.А.Сарыг-оолдун дугайында чугаа.

Шүлүглелде кижини болгаш бойдус дугайында теманы ажытканы. Улуг-Хемниң күскү болгаш чайгы пейзажтары, чогаалдың утказын ажыдарынга оларның салдарлыгы. Үе болгаш девискээрни чурааны.

Чогаал теориязы. Шүлүглел дугайында билиг Шүлүглелдин өске жанрлардан, ылаңгыя шүлүк чогаалындан, ылгалды. Шүлүглелде проза болгаш шүлүк жанрларының шынарларының каттышканы.

Тыва литературада шүлүглелдер, оларның авторлары.

Ю. Ш.Кюнзегеш «Дыт»;

«Дыт» деп чогаалда кижиге болгаш бойдус теманы ажытканы. Дыттың болгаш лириктиг маадырның поэктиг омур-хевирлериниң тудужу, оларның харылзаазы. Дыт – черниң, дээрниң, хүннүң харылзаачызы. Кижиниң бойдушту дыңнап билир салым-чаяанны.

Ю.Ш.Кюнзегеш «Чөөн чүктүң кижизи мен» Авторнуң тыва литературага «чөөн чүк» деп билиишкини киригени. Кижиниң төрөөн чери, бойдузу-биле харылзаазы. Лириктиг маадырның салым-чаяанының, чаңчылдарының төрөөн бойдузундан бодарааны.

М.Б. Доржу «Даг эзир» М.Б. Доржунуң новелла жанрын сайзыратканы. Чогаалда ачаның болгаш эзирниң чечен омурларының чергелешкээ. Аңчы ачанының чагыгларының оглунга дээштиг болганы, оолдун миннишкини. Эзирге хамаарыштыр «эңгимениң бедиин тевер» дээн бодалдың өөредиглиг ханы утказы.

К-Э.К. Кудажи «Тараа». «Тараа» – К.Кудажының баштайгы тоожузу.

Чогаалдың тема, идеязы. «Тараам турда, тодуг-ла мен» деп эпиграфтың умур-утказы. «Тараа» деп тоожудаада кижиниң амыдырал дээш тура-соруктуу, ажы-төл кижизидилгезинге кол черни ээлеп турары. Суваң ирейниң чагыгының идеялиг утказы. Чогаалда найырал теманы.

А.К.Уержаа «Ажыл» «Ажыл» деп шүлүктүң идеязын антитеза аргазы-биле илереткени. Шүлүктүң тургузуунуң онзагайы, дылының уран-чечени. Риториктиг айтырыгларны ажыглааны, оларның умур-утказы. Шүлүктүң уругларның мергежил шилип алырынга, хамааты туружун илередиринге салдары.

В.Ш. Көк-оол «Самбажык» (4 шак). В.Ш. Көк-оолдун ши чогаалын сайзырадырынга кириген үлүү. «Самбажык» деп драманың теманы. Шииде социал чөрүлдээрден тывылган идеялиг конфликт. Чогаалда үе болгаш девискээр. Шииниң кол-кол персонажтары. Алдан маадырларның баштыңы Самбажыктың бурунгаар көрүштүг тура-соруу. Алдан маадырларның аразында демни, эрес-дидими. Дургун деп аттың тывылганы, ооң амгы үеде тайылбыры. Чогаал теориязы. Ши дугайында билиг.

Шии аймааның чогаалдарының проза, шүлүк жанрларындан ылгалдыы, онзагай шынарлары. Ооң кол бөлүктери: драма, трагедия болгаш комедияның тодарадылгалары, чижектери. С. А. Сарыг-оол «Чечен биле Белекмаа». Баштайгы тыва либреттонун бижиттингени. Хөгжүмнүг шииде бурунгу Тываның амыдыралы. Чогаалда кол чөрүлдээниң чылдагааннарын көргүскени. Чогаалдың тема, идеязы, сюжеди болгаш композициязы.

А.К.Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннун чагыы». Чогаалчының философчу лирикасы. «Үш чүс харлыг кырган кускуннун чагыы» деп чогаалда янзыбүрү поэктиг омур-хевирлер. Амыдыралдың утка-дөзүнүн болгаш кижиниң амыдыралчы туружунун дугайында бодалдар. М.Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук».

«Ыдыктаан тук» – төөгү-барымдаалыг чогаал. Ыдыктыг ДалайЛама башкының Тывага кээп чораан төөгүлүг үези. Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг Барымдаалыг чогаалдарның онзагай шынарлары. Амыдырал-биле холбаалыы. Барымдаалыг чогаалдарның калбак чогаал жанрының хевирлеринге хамааржы бээри. Тыва литературада барымдаалыг чогаалдар, оларның авторлары. С.А. Сарыг-оол «Херээжен».

Шүлүктүн тема, идеязы. Тыва ава кижиниң омур-хевириниң үе-биле, чоннун амыдыралы, төөгүзү-биле харылзаазы, ооң ажы-төлүнгө ынакшылы. Чогаалда Ава кижиниң мөңгө омурхевирин тургусканы. «Херээжен» деп шүлүктүн тургузуу, лириктиг утказының хөгжүлдезиниң аайы-биле аяннары.

С.А. Сарыг-оол «Авамның ынак оглу».

Шүлүкте хамааты дайынының чылдарында акы-дуңмалышкы найыралдың төрүттүнгенин, быжыкканын көргүскени.

С.А.Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажылының дугайында үнелелдер.

Е.Т. Танова «Иениң салым-хуузу» (тоожудан үзүндү)

«Иениң салым-хуузу» деп тоожуда баштайгы тыва балерина Наталья Дойдаловна АжыкмааРушеваның дугайында боттуг барымдааларга даянып уран-чечен бижээни.

А.А.Даржай«Авамга чечээм» (боодал сонет)

«Авамга чечээм» деп боодал-сонеттиң тургузуунуң онзагайы. «Сонет чечээ» деп терминниң утказы, тыва шүлүк чогаалынче ооң киргени. Лириктиг маадырның ава дугайында бодалдарының ханызы, авазына ынаа, ону хүндүлээриниң чылдагааннарын айытканы. Иениң чагыгларында улусчу идеяларның илерээни. Ава теманың мөңгези. М.М. Дуюнгар «Авамның тону».

«Авамның тону» деп чогаалдың тематиказының хөй янзылыы. Бөдүүн ада-ие улустуң ажы-төлге, ажыл-ишке, амыдыралга хамаарышкан кижизиг мөзүлерин илереткени.

3. А.Намзырай «Авам мени манап оран». Авторнуң ава кижиге ынакшылының күштүү. Өскөн чер, ава, ажы-төл деп билиишкннерниң аразында мөңгө харылзааны илереткени.

Ч.Ч. Куулар «Шораан»;

Тываның улустуң чогаалчызы Ч.Ч.Кууларның тыва литератураның шүлүк болгаш проза жанрларының сайзыралына киирген үлүг-хуузу.

«Шораан» – салым-чол темазына бижиттинген тоожу. Тоожунуң кол маадыры Шораанның прототиви. Караа көрбес оолдуң иштики делегейи, сагыш-сеткилиниң дойлуушкуннары. Шораанның өөредилгеже чүткүлдүүн, хөгжүмчү болур салым-чаяанының илерээнин детальдар дузазы-биле чурааны. Психологизм аргазын тоожуда чедимчелиг ажыглааны.

К.Д.Чамыян «Ханы дазыл».

«Ханы дазыл» деп тоожунуң идеязы, темазы. Башкы кижиниң ажылын, өөреникчилериниң салым-чолу дээш харысалгалыын Агароол башкының омур-хевиринге даянып чогаалда көргүскени. Башкылар коллективиниң, Пар-оолдуң, ачазының болгаш соңгу иезиниң аразында харылзаалардан чогаалда социал чөрүлдээлерниң илереп келгени. Пар-оолдуң бот-тускайлаң кижиге бооп хевирлеттингени.

А.Х-О. Ховалыг «Үш үне».

А.Х-О. Ховалыгның шүлүк чогаалы. Шүлүктериниң тематиказының делгеми. «Үш үне» деп чогаалдың тема, идеязы. Лириктиг маадырның төрөөн черинге, чонунга, дылына ыдыктыг хамаарылгазының чогаалда илерээни. Чогаалдың кижизидикчи уткалыы.

Календарь-темалыг планнаашкын

№	Кичээлдің темазы	шагы	Эртер хуну	
			панда	херек кырында
1	Кирилде кичээл. Чогаал дугайында сөс	1	06.09	
2	С.А.Сарыг-оол «Улуг-Хемим»	1	06.09	
3	С.А.Сарыг-оол «Удуг-Хемим». Чогаалдын идеялиг утказы	1	13.09	
4	«Улуг-Хемим» деп шүлүглелин уран-чечени	1	13.09	
5	Шулуглел дугайында билиг	1	20.09	
6	Ю.Ш.Кюнзегештиң. «Чөөн чүктүң кижизи мен» деп шүлүктүң идеялиг утказы.	1	20.09	
7	Ю.Ш.Кюнзегештиң. «Чөөн чүктүң кижизи мен» деп шүлүктүң идеялиг утказы.	1	27.09	
8-9	М.Б.Доржу «Даг эзири»	2	27.09 04.10	
10	С.С.Сурун-оол «Ырла, Хемчик»	1	04.10	
11	М.Б.Кенин-Лопсан «Хүттүн ужары»	1	11.10	
12-13	К. Кудажы «Таңды кежи»	2	11.10 18.10	
14	Кичээл-экология «Дириг амытанга хумагалыг болуру»	1	18.10	
15-16	З. Байсалова “Тайга ээзи”	2	25.10 25.10	
17	Хыналда тестилиг ажыл	1	15.11	

18	З. А. Намзырай “Дуруяалыг шөл”	1	15.11	
19	К-Э.Кудажы “Тараа”	1	22.11	
20	“Тараа” деп тоожунуң маадырларының омур-хевири	1	22.11	
21	«Танды кежии» Чоннун чаагай езу-чанчылдары	1	29.11	
22	Ч/с. Чогаадыг “Тараанын үнези”	1	29.11	
23	Түңнел кичээл. “Тарааны камнаңар, ол дээш амы- тынывысты берип чораан бис”	1	06.12	
24	Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1	06.12	
25	А.Үержаа “Ажыл”	1	13.12	
26	К-Э.Кудажы «Кымыскаяктар»	1	13.12	
27	В.Ш. Көк-оол. Чогаадыкчы намдары	1	20.12	
28	В.Ш.Көк-оолдуң “ Самбажык” деп шиизиниң бижиттинген төөгүзү.	1	20.12	
29	В. Кок-оол “Самбажык” Шииде улустуң аас чогаалы	1	27.12	
30	Шииниң аянныг номчулгасы	1	27.12	
31	Ч/с.Алдан-маадырлар чоннуң төлептиг оолдары”	1	10.01	
32	С.А Сарыг-оол "Чечен биле Белекмаа" (1-ги көжеге)	1	10.01	
33	С.А. Сарыг-оол "Чечен биле Белекмаа" (2-ги көжеге)	1	17.01	
34	С. А Сарыг-оол "Чечен биле Белекмаа" (3-кү көжеге)	1	17.01	
35	Ч/с. Амгы уеде шии жанры болгаш тыва театр	1	24.01	

36	ЧТ. Ши дугайында билиг	1	24.01	
37	А. Үержаа «Уш чус харлыг кырган кускуннун чагыы»	1	31.01	
38	КДН. Аянныг номчулга болгаш сайгарылга кичээли	1	31.01	
39	М.Б.Ховалыг- чогаалчы, альпинист “Ыдыктаан тук” – публицистиг чогаал.	1	07.02	
40	Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг.	1	07.02	
41	С. Сарыг-оол “Херээжен”	1	14.02	
42	С.Сарыг-оол «Авамның ынак оглу»	1	14.02	
43	Е. Танова “Иениң салымхуузу”	1	21.02	
44	Е. Танова “Иениң салымхуузу”	1	21.02	
45	Е. Танова “Иенин салымхуузу”	1	28.02	
46	ЧС “Аваларга мөгейиг”	1	28.02	
47	А.А.Даржай «Авамга»	1	06.03	
48	М. Дуюнгар «Авамның тону»	1	06.03	
49	З. Намзырай “Авам мени манап орап”	1	13.03	
50	Ч/с. Угаап боданыышкынныг чогаадыг «Ие кижиге - Хун»	1	13.03	
51	Ч.Ч.Кууларның “Шораан” деп тоожузуңуң бижиттингени, кол маадырның прототиви	1	20.03	
52	“Шораан” деп тоожуңуң композициязының онзагайы болгаш сюжет тургузуу	1	20.03	
53	“Шораанның” уран-чечен дылы, аас чогаалы-биле холбаазы.	1	13.03	
54	“Шораан” деп тоожуңуң амыдыралчы ужур-дузазы	1	03.04	

55	Ч/с. Чогаадыг «Шораан – мээн ынак маадырым»		03.04	
56	К.Д.Чамыяңның намдары, чогаадыкчы ажыл-ижи. “Ханы дазыл”- школа амыдыралын көргүскен тоожу	1	10.04	
57	“Ханы дазылдың” кол-кол омур-хевирлери	1	10.04	
58	“Ханы дазылдың” уранчечени	1	17.04	
59	Ч/с. Чогаадыг «Мээн башкым»	1	17.04	
60	Артык Ховалыг “Үш үнө”	1	24.04	
61	Артык Ховалыг “Үш үнө”	1	24.04	
62	Часкы аргаже экскурсия кичээл	1	08.05	
63	Ч/с. Чурумал чогаадыг «Часкы бойдус»	1	08.05	
64-65	Катаптаашкын	2	15.05 15.05	
66-67	Ниити катаптаашкын	2	22.05	
68	Туннел кичээл	1	22.05	

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөрөдилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөрөдилгениң сорулгаларын күүседиринге чугула херектиг өөрөдилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178- 02).

8-ки класстың өөреникчилериниң билиинге негелделер

8-ки класска тыва чогаалга кичээнгейни дараазында чүүлдерже углаары чугула: чогаал маадыры – овор-хевир, литератураның темазы, чогаалда көдүргөн проблема.

8-ки классты доозуп турар өөреникчилерниң билиглеринге негелделер:

- чогаалдың бижиттинген үези-биле харылзаазын тодарадып билир;
- чечен чогаалдың темазын, идеязын, сюжедин, композициязын тодарадып билир;
- чогаалда көдүргөн проблеманы тодарадып билир;
- документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын ылгап билир;
- чогаалдарның бүгү аймактарын болгаш хевирлерин аянынг номчуур;
- чогаал сөзүглелиниң планын тургузуп билир, ону езугаар аас-биле азы бижимел-биле үнелеп билир шыдаар;
- чогаал аймактарының жанр хевирлериниң ылгавырлыг талаларын илередип билир;
- дылдың уран чурумалдыг аргаларын тодарадып, оларның чогаалга ужур-дузазынтайылбырлап билир;

-номчаан номунга, көргөн кинозунга, шиизинге аас-биле азы бижимел-биле үнелеп берип шыдаар;

-чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап долу сайгарылгазын кылып билир;

-литературлуг терминнер словарьларын, энциклопедияларны ажыглап билир;

-чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгаларлыг ажылдарны билир, оларны аас- биле харыыларга азы бижимел ажылдарга ажыглап билир;

-өөренген чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүң барымдааларын база литература теориязынажыглап билир;

-өөренген чогаалдарынга даянып, чараш мөзү-бүдүштүг, бедик культуралыг болур.

Немелде литература:

1. А.К.Калзан. Өзүлдениң демдектери. Кызыл: ТывН/Ч, 1991.
2. А.К.Калзан. Тыва литература. 8-10 класс. Кызыл: ТывН/Ч, 1987.
3. А.С.Төгүй-оол. Шинчилелдер. Кызыл: ТывН/Ч, 2001.
4. Г.Н. Курбатский. Тувинцы в своем фольклоре. Кызыл: ТКИ, 2001.
5. Д.Ч. Сүндүп. Тыва улустуң аас чогаалын школаларга өөредириниң методиказы. Кызыл: ТывН/Ч, 1992.

